

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

УДК 378.14:371.13:373.3

МАРГАРИТА ШКАБАРИНА

margaret.margo555@gmail.com

аспірантка,

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янчука
м. Рівне, вул. Степана Дем'янчука, 4

МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Запропоновано модель розвитку педагогічної креативності майбутніх учителів початкової школи у процесі вивчення фахових дисциплін. Визначено основні структурні компоненти авторської моделі: цільовий, методологічний, ціннісно-мотиваційний, змістовий, організаційно-процесуальний, результативний. Теоретично обґрунтовано зміст кожного блоку. Охарактеризовано методологічні підходи і принципи, що найбільш оптимально забезпечують розвиток педагогічної креативності. Запропоновано комплекс педагогічних умов для розвитку досліджуваної якості. Розкрито етапи розвитку педагогічної креативності, сформульовано їхні завдання, зміст, прогнозований результат. Представлено інноваційні технології навчання, засоби, що сприятимуть досягненню мети моделі. Розкрито ціннісно-мотиваційні орієнтири студента з високим рівнем педагогічної креативності. З'ясовано, що вказана модель сприяє розвитку показників когнітивного, особистісного, мотиваційно-емоційного і діяльнісного критеріїв педагогічної креативності майбутнього педагога школи першого ступеня.

Ключові слова: модель, компоненти моделі, педагогічна креативність, майбутній педагог.

МАРГАРИТА ШКАБАРИНА

аспірантка,

Международный экономико-гуманитарный университет им. академика С. Демьянчука
г. Ровно, ул. Степана Демьянчука, 4

МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КРЕАТИВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Предложена модель развития педагогической креативности будущих учителей начальной школы в процессе изучения специальных дисциплин. Определены основные структурные компоненты авторской модели: целевой, методологический, ценностно-мотивационный, содержательный, организационно-процесуальный, результативный. Теоретически обосновано содержание каждого блока. Охарактеризованы методологические подходы и принципы, которые наиболее оптимально обеспечивают развитие педагогической креативности. Представлен комплекс педагогических условий для развития исследуемого качества. Раскрыты этапы развития педагогической креативности, сформулированы их задачи, содержание, прогнозируемый результат. Представлены инновационные технологии обучения, средства, способствующие достижению цели модели. Раскрыты ценностно-мотивационные ориентиры студента с высоким уровнем педагогической креативности. Установлено, что рассмотренная модель способствует развитию показателей когнитивного, личностного, мотивационно-эмоционального и деятельностного критериев педагогической креативности будущего педагога начальной школы.

Ключевые слова: модель, компоненты модели, педагогическая креативность, будущий педагог.

MARGARITA SHKABARINA

Postgraduate student,

**A MODEL OF THE DEVELOPMENT OF FUTURE PRIMARY SCHOOL
TEACHERS' PEDAGOGICAL CREATIVITY**

A model of the development of pedagogical creativity of future primary school teachers in studying professional disciplines is proposed. It reflects the essence of the professional training of the elementary school teacher with a high level of pedagogical creativity. The main structural components of the model are determined. They are: target component, methodological, axiological and motivational, contextual, organizational, effectual. The content of each component is substantiated theoretically in the article. The methodological approaches and basic principles that provide the most optimal development of pedagogical creativity are defined. The complex of pedagogical conditions is proposed. This complex consists of the following conditions: the use of creative potential of professional academic disciplines; realizing creative educational milieu; the usage of innovative technologies; the implementation of a special course. The stages of development of pedagogical creativity and the main goals of each stages are defined. They include: value-motivational (initial), creative-activity (basic); reflexive-evaluative (final). The predicted result is summarized. The innovative teaching technologies, training resources that contribute pursuing an objective of the model are proposed. They are case method, learning through play, project-based learning, problem-based learning, information and communication technology, the inventive problem solving technology. Axiological and motivational objectives of student with a high level of pedagogical creativity are identified. The model contributes to the development of cognitive, personal, motivation and emotional criteria of pedagogical creativity of future primary school teacher. The prospect of research in this direction is the realization and proving the effectiveness of author's model in the educational process of the university. The complexity of the phenomenon of pedagogical creativity and its development required theoretical substantiation of the elements of the pedagogical model. The pedagogical model under consideration does not exhaust the whole multifaceted nature of the phenomenon under investigation.

Keywords: model, components of model, pedagogical creativity, future teacher.

У законодавчій базі України визначено основні положення щодо підготовки педагогічних кадрів у ВНЗ. Аналіз нормативних документів (Національна доктрина розвитку освіти в Україні в XXI столітті (2002), Галузева концепція розвитку неперервної педагогічної освіти (2013), Закон України «Про вищу освіту» (2014) й ін.) дав змогу з'ясувати, що одним із пріоритетних завдань сучасної вищої школи є розвиток креативних здібностей студентів. У цьому контексті набуває актуальності розвиток педагогічної креативності майбутнього вчителя школи першого ступеня.

Проблема розвитку педагогічної креативності була об'єктом досліджень О. Є. Антонової, І. А. Зязюна, Н. В. Кічук, Л. Й. Петришин, С. О. Сисоевої, М. І. Сметанського та ін. У дисертаційних дослідженнях І. В. Гриненка, О. М. Дунаєвої, О. М. Куцевол, Н. І. Міщенко, І. Ю. Шахіної та інших науковців представлені й апробовані авторські моделі розвитку креативності студентів. Незважаючи на наявність наукових розвідок з вищезазначеної проблеми, модель розвитку педагогічної креативності майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення фахових дисциплін ще не була представлена у дослідженнях.

Мета статті – запропонувати та обґрунтувати авторську модель розвитку педагогічної креативності майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення фахових дисциплін.

Створення концептуальної моделі передбачає ознайомлення з теоретичними аспектами педагогічного моделювання. С. У. Гончаренко зазначає, що під моделлю треба розуміти штучну систему елементів, яка з певною точністю відображає деякі властивості, сторони, зв'язки об'єкта, що досліджується [2, с. 120]. Тому одним із завдань є наблизити модель розвитку педагогічної креативності майбутніх учителів початкової школи до сучасного стану професійної підготовки майбутніх педагогів у ВНЗ. Ефективність моделі визначається комплексом педагогічних умов, які сприяють реалізації прогнозованої мети наукового пошуку.

Враховуючи мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, нами було обрано структурно-функціональну модель розвитку педагогічної креативності майбутніх учителів початкової школи. Модель представлена як система, що має наступні компоненти (блоки): цільовий, методологічний, ціннісно-мотиваційний, змістовий, організаційно-процесуальний, результативний (рис. 1).

Рис. 1. Модель розвитку педагогічної креативності майбутнього вчителя початкових класів.

Запропонована модель відображає сутність фахової підготовки майбутнього вчителя початкових класів з високим рівнем педагогічної креативності. Розглянемо детальніше кожен із цих компонентів.

Цільовий компонент є основним в моделі, оскільки визначає її зміст, структуру і кінцеву мету. У контексті нашого дослідження метою є: розвиток педагогічної креативності майбутніх вчителів початкової школи у процесі вивчення фахових дисциплін. Для досягнення вказаної мети необхідне виконання таких завдань: 1) сформувані у майбутніх педагогів мотивацію розвитку

педагогічної креативності; 2) поглибити знання студентів про педагогічну креативність та інноваційні технології навчання молодших школярів; 3) розвинути вміння вирішувати педагогічні проблеми; виявляти креативність під час підготовки до уроку, позакласної, позаурочної роботи.

Методологічний компонент включає в себе принципи, підходи та педагогічні умови. Педагогічні принципи – це система основних вимог до навчання і виховання, дотримання яких дає змогу ефективно вирішувати проблеми розвитку особистості [9, с. 89]. У педагогіці виокремлюють загальнопедагогічні і спеціальні принципи. Вважаємо доцільним дотримання загальних принципів і виокремити спеціальні, які допоможуть досягнути позитивного результату. До спеціальних принципів відносимо: принцип творчої співпраці, принцип саморозвитку і принцип схвалення креативності.

Принцип творчої співпраці передбачає реалізацію спільної творчої взаємодії студентів один з одним, а також з викладачем, що націлює, керує творчим процесом та є його активним учасником. Цей принцип допоможе майбутньому педагогу проявляти власні здібності, обмінюватись досвідом з іншими, бути активним учасником процесу творчості.

Принцип саморозвитку містить в своїй основі внутрішню мотивацію майбутнього педагога до власного професійного та особистісного розвитку. Педагогічна креативність проявляється у процесі саморозвитку майбутнього учителя. Оскільки під час самовдосконалення особистість застосовує свої здібності, прагне покращити себе і оточуючий світ, то це є проявом креативності.

Принцип схвалення креативності є особливо важливим у навчальному процесі. Студенти, які творчо підійшли до виконання завдань, проявили свої здібності, очікують схвалення їх роботи, морального заохочення. Кожній особистості важливо відчувати, що результат її праці вартий уваги. І. М. Дичківська стосовно цього зазначає, що у процесі розвитку творчих здібностей несхвальна оцінка творчих спроб неприпустима для педагога [3, с. 202].

Усі визначені принципи є взаємопов'язаними один з одним і створюють разом із загальними дидактичними принципами оптимальну систему вимог, реалізація яких забезпечить розвиток педагогічної креативності майбутніх вчителів початкових класів.

Визначення комплексу методологічних підходів зумовлюється певною метою або необхідним завданням, які постають перед дослідником і потребують вирішення. Таким чином, важливо підібрати ті методологічні підходи, які найбільш оптимально забезпечать досягнення мети дослідження. Для розвитку педагогічної креативності найбільш ефективними є особистісно орієнтований, компетентнісний, синергетичний підходи.

Особистісно орієнтований підхід передбачає співтворчість студента і викладача під час навчального процесу. Він визначає, що студент є головним суб'єктом навчання, а провідне завдання викладача полягає у тому, щоб розкрити індивідуальні особливості майбутнього педагога, його здібності та допомогти йому реалізувати їх. Т. В. Бузовська, О. М. Дунаєва, Н. І. Міщенко та інші науковці акцентують увагу на тому, що зазначений підхід є дієвим у розвитку креативності. Формування педагогічної креативності майбутніх учителів в умовах особистісно орієнтованого підходу базується на індивідуально-творчому розвитку особистості [4, с. 50]. Отже, цей підхід допоможе розкрити та розвинути творчі здібності студента, усвідомити себе особистістю і майбутнім фахівцем, сформувати індивідуальний стиль креативно-професійної діяльності педагога початкової школи.

Компетентнісний підхід в сучасній системі освіти стає все більш поширеним і претендує на роль концептуальної основи освітньої політики [6, с. 1]. Важливим для нашого дослідження є твердження, що вказаний підхід зміщує акценти з процесу накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок в справу формування і розвитку в учнів здатності практично діяти і творчо застосовувати набуті знання та досвід у різних ситуаціях [10, с. 1]. Отже, компетентнісний підхід безпосередньо допомагає розвивати такі ознаки педагогічної креативності, як здатність вирішувати проблемні ситуації, творчо підходити та оригінально вирішувати завдання з урахуванням знань і накопиченого життєвого і професійного досвіду.

Синергетичний підхід є новим виміром навчального процесу [5, с. 3]. Педагогічна синергетика дає можливість по-новому підійти до розроблення проблем розвитку педагогічних систем і процесу, розглядаючи їх насамперед з позиції відкритості, співтворчості та орієнтації на саморозвиток [5, с. 3–4]. Л. І. Ткаченко визначила такі методологічні орієнтири в розвитку креативності за умови застосування синергетичного підходу: 1) ставлення до особистості як до відкритої системи; 2) врахування того, що особистість є системою, яка постійно самодетермінується й саморозвивається; 3) саморозвиток, базуючись на креативності, є чинником самотворчості особистості; 4) виховний вплив на особистість має відбуватися в суб'єкт-суб'єктній

педагогічній взаємодії; 5) педагогічний вплив повинен бути орієнтований на внутрішні потреби і властивості суб'єкта розвитку; 6) саморозвиток креативності особистості, творчі вияви здійснюються на основі її духовності, збагаченню якої має передусім сприяти суб'єкт впливу [8, с. 5]. Загалом педагогічна синергетика орієнтує особистість на саморозвиток, позиціонує відкритість і співтворчість, що сприяє розвитку творчих здібностей.

Нами визначені такі педагогічні умови розвитку педагогічної креативності майбутніх учителів початкової школи у процесі вивчення фахових дисциплін:

- використання креативного потенціалу дисциплін фахового циклу;
- створення креативного освітнього середовища;
- застосування інноваційних технологій у процесі викладання фахових дисциплін;
- впровадження спецкурсу «Основи педагогічної креативності вчителя початкової школи».

Ціннісно-мотиваційний блок моделі включає в себе мотиви, потреби, інтереси. Він відображає особистісну складову професії вчителя. Під мотивами у психології розуміють усвідомлені спонукання людини до діяльності або поведінки [7, с. 231]. Проаналізувавши праці з цієї проблеми (С. С. Занюк, В. М. Тимошенко, О. М. Ястремська та ін.), можемо назвати такі мотиви майбутнього вчителя, що сприяють розвитку його педагогічної креативності: пізнавальні (розвивати свої здібності, зокрема креативні), творчі (бути креативним у майбутній професійній діяльності), соціальні (навчати інших творчо, приносити користь суспільству). Мотиви тісно пов'язані з потребами і навпаки; їх зв'язок виявляється в тому, що потреби реалізуються в поведінці і діяльності [7, с. 231]. Вважаємо, що для розвитку педагогічної креативності майбутній вчитель повинен мати наступну сукупність потреб: самоствердження (визначення значимості своєї особи майбутнім вчителем), потреба реалізувати свої здібності (застосування своїх умінь, навичок, здібностей у різних видах діяльності), здобути професію (бути суспільно значимим), створювати щось нове (визначає самореалізацію, бажання бути корисним для інших).

Поняття «інтерес» трактується як спрямованість особистості на певний предмет, явище. Наявність інтересів є сприятливою передумовою діяльності, навчання [7, с. 233]. Ми визначили інтереси, які будуть найбільше сприяти розвитку педагогічної креативності. Ними є інтерес до професії, до процесу творчості, до дітей та їхнього розвитку.

Змістовий блок моделі включає в себе теоретичну і практичну підготовку. Перша представлена фаховими навчальними дисциплінами (циклу професійної та практичної підготовки) і варіативною частиною – авторським спецкурсом «Основи педагогічної креативності вчителя початкової школи». Спецкурс за своїм змістовим наповненням створений так, щоб підвищити рівень кожного критерію (мотиваційного, когнітивного, особистісного, діяльнісного). Важливою є практична підготовка майбутнього вчителя початкових класів, яка передбачає практичні, лабораторні та семінарські заняття з циклу дисциплін професійної і практичної підготовки.

Організаційно-процесуальний блок включає в себе форми, методи і засоби навчання, а також етапи розвитку педагогічної креативності майбутніх учителів початкової школи.

Основною формою теоретичної підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ є лекція. Вона забезпечує педагогів системою необхідних знань з обраного фаху. До форм організації навчального процесу відносимо також практичні, лабораторні, семінарські заняття з фахових дисциплін і самостійну роботу.

За допомогою методів навчання викладач може досягнути поставленої мети і вирішити нагальні навчально-виховні завдання. Відповідно до мети нашої моделі важливо підібрати ті методи, що найбільш оптимально забезпечать її реалізацію. Поряд із традиційними методами навчання широкого поширення набули інноваційні методи. Інноваційне навчання спонукає студентів до ініціативності, творчого підходу та активної позиції у всіх видах навчальної діяльності, передбачає не отримання, а здобування, створення, конструювання знань, умінь, компетентностей, що значно підвищує результативність [1, с. 70]. Отже, використання інноваційних методів навчання допомагає розвинути креативні якості студента.

У педагогіці існує кілька класифікацій інноваційних освітніх технологій (О. І. Пометун, Г. К. Селевко та ін.). У дослідженні ми будемо послуговуватись класифікацією С. С. Шевчук, яка визначила найбільш розповсюджені у педагогічній практиці інноваційні технології навчання професії. Авторка відносить до них: технологію ситуаційного навчання (кейс-метод); ігрову технологію; проектну технологію; технологію проблемного навчання; інформаційно-комунікаційну технологію (ІКТ); технологію вирішення винахідницьких завдань [11, с. 19]. Незважаючи на активне розповсюдження інноваційних методів навчання, вважаємо, що їх доцільно раціонально

використовувати разом із традиційними. Для кращого засвоєння студентами навчального матеріалу використовують різні засоби навчання: підручники, навчальні посібники, наочний матеріал, інтернет-ресурси, ТЗН.

Важливим компонентом організаційно-процесуального блоку нашої моделі є визначення етапів розвитку педагогічної креативності. Отже, ми виокремили такі етапи: 1) ціннісно-мотиваційний (початковий); 2) креативно-діяльнісний (основний); 3) рефлексійно-оцінний (завершальний). Охарактеризуємо зміст кожного з них.

Ціннісно-мотиваційний етап розвитку педагогічної креативності передбачає формування в майбутніх педагогів професійних цінностей, сприяння позитивної налаштованості на майбутню професійно-креативну діяльність. На цьому етапі важливе місце займає мотивація до розвитку педагогічної креативності. Майбутні педагоги мають ознайомитись з якостями, якими повинен володіти вчитель початкових класів, усвідомити важливість цієї професії та її відповідальність. Актуальним є висвітлити позитивні моменти розвитку педагогічної креативності, пояснити студентам особливості цієї інтегральної особистісно-професійної якості, розповісти, як вона проявляється у фаховій діяльності. Вказаний етап характеризується активним стимулюванням студентів до творчості і співтворчості. Він відповідає ціннісно-мотиваційному блоку нашої моделі і покликаний сформувати мотиви, потреби та інтереси студентів, що сприятимуть розвитку педагогічної креативності. Загалом цей період найбільше впливатиме на підвищення рівня мотиваційно-емоційного критерію.

Кінцевим результатом впровадження мотиваційно-ціннісного етапу розвитку педагогічної креативності є позитивна налаштованість майбутніх педагогів на розвиток педагогічної креативності, усвідомлення її важливості; сформованість професійних цінностей, ознайомленість з професіограмою вчителя початкових класів; підготовленістю до активної творчої діяльності (індивідуальної та групової). Отже, цей етап є так званою «підготовкою» студентів для подальшого розвитку своєї педагогічної креативності.

Креативно-діяльнісний етап скерований на активне залучення студентів до креативної діяльності під час вивчення фахових дисциплін, у процесі набуття знань про педагогічну креативність та інноваційні технології навчання. На цьому етапі активізується когнітивний, особистісний та діяльнісний критерії педагогічної креативності, зміщується акцент з репродуктивної педагогічної діяльності на інноваційно-креативну, зникають психологічні бар'єри, які перешкоджають проявам творчих здібностей студентів. Зазначений етап є основним у розвитку педагогічної креативності майбутніх педагогів початкової школи.

Наслідки реалізації креативно-діяльнісного етапу: оволодіння студентами знаннями про педагогічну креативність, інноваційні технології навчання учнів; підвищення рівня розвитку креативних особистісно-професійних якостей; посилення прагнення до вдосконалення знань, умінь та навичок.

Рефлексійно-оцінний етап прогнозує усвідомлення студентом себе як креативної особистості, здатної реалізувати креативні рішення педагогічних проблем, виявляти креативність під час майбутньої професійно-педагогічної діяльності і т. д.; сформованістю професійних орієнтирів, зокрема на креативно-інноваційну діяльність; осмислення майбутніми педагогами свого креативного потенціалу, бажанням застосовувати його надалі; закріплення набутих знань і вмінь; усвідомлення значення набутих якостей у ВНЗ і початковій школі. На цьому етапі всі критерії педагогічної креативності об'єднуються в одну цілісну систему.

Результатом рефлексійно-оцінного етапу має бути комплексний розвиток педагогічної креативності майбутнього фахівця, усвідомленість ним значення цієї якості, бажання розвивати її у майбутньому.

Результативний блок нашої концептуальної моделі розвитку педагогічної креативності майбутніх учителів початкових класів включає в себе критерії, показники та рівні розвитку зазначеної якості. Він допоможе здійснити діагностику й оцінити результати ефективності цієї моделі.

Отже, представлена модель сприяє розвитку показників когнітивного, особистісного, мотиваційно-емоційного і діяльнісного критеріїв педагогічної креативності майбутнього педагога початкових класів. Відповідно до поставленої мети і завдань дослідження концептуальна модель складається із цільового, методологічного, ціннісно-мотиваційного, змістового, організаційно-процесуального, результативного блоків, що становлять цілісну систему, елементи якої взаємопов'язані.

Складність феномена педагогічної креативності та її розвитку потребувала теоретичного обґрунтування елементів педагогічної моделі. Розглянута авторська педагогічна модель не

вичерпує усієї багатогранності досліджуваного явища, однак її визначені елементи та критерії є найбільш вагомими для нашої розвідки.

Створена модель дає змогу перейти до наступного етапу нашого дослідження – реалізації цієї моделі під час професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біла книга національної освіти України; за ред. В. Г. Кременя. – К., 2009. – 185 с.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – К.; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
4. Дунаєва О. М. Особистісно орієнтований підхід як педагогічна умова формування педагогічної креативності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні наукові дослідження – 2006». Т. 6: Педагогічні науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – С. 48–51.
5. Кремень В. Педагогічна синергетика: понятійно-категоріальний синтез / В. Кремень // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2013. – № 3. – С. 3–19.
6. Нагач М. В. Підготовка майбутніх учителів у школах професійного розвитку в США: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / М. В. Нагач. – К., 2008. – 21 с.
7. Психологія: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнецов, В. Л. Зливков, А. Ш. Апішева, О. С. Васильєва. – К.: Фірма «ІНКOS», 2005. – 350 с.
8. Ткаченко Л. І. Синергетика у педагогіці: праксеологія творчості / Л. І. Ткаченко. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/39141/1/130-136.pdf>.
9. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посібник / М. М. Фіцула. – К.: Академвидав, 2010. – 454 с.
10. Химинець В. Компетентнісний підхід до професійного розвитку вчителя / В. Химинець. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakinppo.org.ua/2010-01-18-13-44-15/233-2010-08-25-07-10-49>.
11. Шевчук С. С. Інноваційні підходи до навчання професії: метод. посібник / С. С. Шевчук. – Донецьк: ІПО ІПП УМО АПН України, 2009. – 117 с.

REFERENCES

1. *Bila knyha natsionalnoyi osvity Ukrainy* [White Book of National Education of Ukraine]; za red. V. H. Kremeny. Kyiv, 2009. 185 p.
2. Honcharenko S. U. *Pedahohichni doslidzhennya: metodolohichni porady molodym naukovtsyam* [The pedagogical research: methodological advice to young scientists]. Kyiv; Vinnytsya: DOV «Vinnytsya», 2008. 278 p.
3. Dychkivska I. M. *Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi: navchal'nyy posibnyk* [Innovative educational technology: study letter]. Kyiv, Akade Akademyvdav, 2004. 352 p.
4. Dunayeva O. M. *Osobystisno oriyentovanyy pidkhid yak pedahohichna umova formuvannya pedahohichnoyi kreatyvnosti maybutnikh uchyteliv u protsesi profesiynoyi pidhotovky* [Learner-centered approach as a pedagogical condition of formation pedagogical creativity of future teachers during training] // Materialy II Mizhnarodnoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi «Suchasni naukovi doslidzhennya – 2006». Vol. 6. Dnipropetrovsk: Nauka i osvita, 2006. PP. 48–51.
5. Kremen V. *Pedahohichna synerhetyka: ponyatiyno-katehorial'nyy syntez* [Educational Synergetics: conceptual and categorical synthesis]. Teoriya i praktyka upravlinnya sotsial'nymy systemamy. 2013. Vol. 3. PP. 3–19.
6. Nahach M. V. *Pidhotovka maybutnikh uchyteliv u shkolakh profesiynoho rozvytku v SSA: avtoref. dys.kand. ped. nauk* [Training future teachers in schools for professional development in the USA]. Kyiv, 2008. 21 p.
7. Vynoslavskya O.V., Breusenko-Kuznyetsov O. A., Zlyvkov V. L., Apisheva A. Sh., Vasylyeva O. S. *Psykhologhiya* [Psychology]. K.: Firma «INKOS», 2005. 350 p.
8. Tkachenko L. I. *Synerhetyka u pedahohitsi: prakseolohiya tvorchosti* [Synergetics in pedagogy, praxeology of creativity]. Aviable at: <http://eprints.kname.edu.ua/39141/1/130-136.pdf>.
9. Fitsula M. M. *Pedahohika vyshchoyi shkoly: navch. posibnyk* [Pedagogy of higher education: training manual]. Kyiv: Akademyvdav, 2010. 454 p.
10. Khymynets V. *Kompetentnisnyy pidkhid do profesiynoho rozvytku vchytelya* [Competence approach to the professional development of teachers]. Aviable at: <http://zakinppo.org.ua/2010-01-18-13-44-15/233-2010-08-25-07-10-49>.
11. Shevchuk S. S. *Innovatsiyni pidkhody do navchannya profesiyi: metod. posibnyk* [Innovative approaches to teaching profession: methodological guide]. Donetsk: IPO IPP UMO APN Ukrainy, 2009. 117 p.